

“ופרעה חלם...” (בראשית מ"א א) “And Pharaoh was dreaming...”

Reliability of Dreams

Throughout Tanach, much emphasis is placed on dreams and their significance. Beginning from Avraham at the בתרים to the dreams of Avimelech, Lavan, Yaakov, Yosef, Pharaoh and his aides, Gideon, Shlomo Hamelech, Nevuchadnetzar and Daniel¹, dreams occur numerous as vehicles of communication between Hashem and mortals. In many of the above examples the dreams were pure prophetic visions without any obscurity. Even so, ordinary dreams are also described by Chazal as one-sixtieth of a true prophetic vision, a hazy glimpse at future events². However, not always are dreams of prophetic nature, in fact, the Navi writes וְחִלּוּמוֹת הַשָּׁוֶא יִדְבְּרוּ – “and dreams speak falsely”³. This apparent paradox is explained by the Gemara in Brachos, that although some dreams are delivered by Malachim (angels) and indeed represent a miniature prophecy, many dreams are the workings of Sheidim (demons) delivering false messages and visions to a person’s unconscious mind⁴.

In Halacha as well, conflicting statements are found regarding the reliability of dreams. The Gemara in Nedarim states that if one sees in his dream that he was excommunicated, he must perform the procedure required to annul this status, by having a panel of ten people nullify it⁵. In Sanhedrin the Gemara relates how a certain individual had his late father come to him in a dream and tell him that a specific sum of money can be found in a specific location, and that this money is money of Maaser Sheini (which must be treated with a special sanctity). This person went to the said location and indeed found the exact sum of money his father had described. The Sages at that time ruled that the finder may use the money for any purpose he wishes, since dreams are meaningless and do not in any way affect the Halachic status of the money⁶. The Rishonim grapple to rectify this apparent contradiction; Are dreams a reliable source of information, or are they just figments of one’s imagination?

One explanation offered by the Tashbatz, is that since some dreams are indeed truthful while others are not, we apply the general Talmudic rules of Chazaka and Safek as follows: When dealing with monetary issues, in general, all money is assumed to be permissible until proven otherwise. Since it is doubtful if the dream is reliable or not, we can assume its permissibility. (Even though most of the dream was proven accurate, this does not guarantee that every detail is truthful.⁷) When dealing with other prohibitions that are not monetary, since there is a possibility that this person was indeed excommunicated, he must be concerned that there is truth to his vision, and have his status nullified.⁸

¹ ראה בראשית כ"ג, כ"ח י"ב, ל"א י' וכ"ד, ל"ז ה', מ' ה', מ"א א', שופטים ז' י"ג, מלכים א' ג' ה', דניאל ב' א', ז' א'. וע"ע שבת נ"ו ע"ב תענית כ"ד ע"ב וב"מ פ"ד ופ"ה ע"ב לחלומות אצל האמוראים.

² ברכות נ"ז ע"ב, וע' בר"ר פ"ז ה' "נובלות נבואה – חלום". ובחגיגה ה' ע"ב אמר רבא "ואנכי הסתר אסתיר פני" אבל אעפ"כ "בחלום אדבר בו", ע"ש. וכן בנדרים ח' אמר' דכשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים, ונלמד מקרא ע' תוס' שם, ומשמע דמ"מ רובו אמת היא.

³ זכריה פ"ב פ"ב.
⁴ ברכות נה ע"ב, רבא רמי: כתיב בחלום אדבר בו וכתוב וחלומות השוא ידברו! - לא קשיא, כאן - על ידי מלאך, כאן - על ידי שד. ובשול"ת תשב"ץ ח"ב ס' קכ"ח הסביר דכוונת הגמ' דע"י מלאך היינו שדעתו צלול וברור ומלאך מגיד לו מה עתידו או מה נגזר עליו, וע"י שד היינו שמדמה בכח הדמיון שלו דברים שאינו, ע"ש שגם חילוק בין מי שחולם על אחרים לחולם ע"ע. וע' בדרך ה' להרמח"ל ח"ג פ"א ס"ו, ס' חסידים ס' תמ"א, עקרים מאמר ג' פ"ו, בעל העקדה שער כ"ט, מהרש"א ברכות ג' ע"א ד"ה ואשה, ואברבנאל פ' מקץ שכל אחד הסביר הדברים כדרכם בקודש. וע"ע באוה"ח עה"ת ריש פ' מקץ, מורה נבוכים ח"ב פ"א, ואברבנאל פ' בהעלותך. ע' זכר דוד מאמר ראשון כרך ב' פ' פ"ט באריכות בכל הענין. וע"ע בפת"ת יו"ד ס' רנ"ט סק"ב, שו"ת חת"ס יו"ד ס' רכ"ב, ושול"ת שיבת ציון ס' נ"ב.

⁵ נדרים ח' ע"א, אר"י: נידוהו בחלום - צריך י' בני אדם להתיר לו... א"ל רבינא לרב אשי: ידע מאן שמתיה, מהו דלישרי ליה? אמר ליה: לשמותיה שויה שליח, למישרי ליה לא שויה שליח. אמר ליה רב אחא לרב אשי: שמתיה ושרו ליה בחלמיה, מאי? א"ל: כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים.

⁶ סנהדרין ל' ע"א, הרי שהיה מצטער על מעות שהניח לו אביו, ובא בעל החלום ואמר לו: כך וכך הן, במקום פלוני הן, של מעשר שני הן - זה היה מעשה, ואמרו: דברי חלומות לא מעלין ולא מורדין.

⁷ דאין חלום בלא דברים בטלים וכנ"ל, כ"כ המאירי שם. ובשאליות (כ"ט) כתב הטעם דאמרי' שמא אביו רק רצה לצערו, ע"ש.
⁸ הרמב"ם (הל' מעשר פ"ז ה"ו והל' ת"ת פ"ז ה"ג) והשו"ע (ח"מ ס"ס רנ"ו רמ"א יו"ד ס"ס רנ"ט, ויו"ד ס' של"ד סל"ה) פסקו כשתי הסוגיות, וע' תשב"ץ ח"ב ס' קכ"ח כמש"כ. וחכ"א מעיר דדבריו מתאימים רק אם שיטת הר"ן שם ז' ע"א ד"ה ולענין הלכה, דס"ל דספק מעש"ש יש לה דין ספק ממון ומעמידן על חזקתן, אבל לשיטת הרשב"א והרמב"ן שהביא שם דס"ל דדין ספק איסור יש להם לכאורה א"א לומר כן. וע' שו"ת שיבת ציון מבעל הנודע ביהודה ס' נ"ב שתירץ באו"א דרוב חלומות שוא ידברו ובמעש"ש הולכין אחר הרוב משא"כ בנידוי דהוה ספק סכנה וחוששין למיעוטא (ע' חולין י' ע"א בפירש"י). ולכאורה חילוק זה אפשר לומר לשיטת הרשב"א והרמב"ן דבאיסורים הולכין אחר הרוב. וע' ח"י הר"ן לסנהדרין ל' ע"א שכתב לחלק בין נידוי לנדר בחלום (ע' לקמן) דנדר הוה איסורא וממילא דברי חלומות ל"מ ול"מ, משא"כ נידוי דריחוקוהו שמים, ומשמע דל"ל לחילוקו של התשב"ץ דבאיסור אזלי' לחומרא, וא"כ נראה דגם להר"ן צ"ל כתירוצו של השיבת ציון, ודו"ק. עוד נראה, דלולא דברי אלו ראשונים ואחרונים היה אפשר לתרץ בפשיטות ע"פ דברי הגר"א וסורמן הי"ד בקו"ש ב"ב ס' תר"מ דאפי' אם יבוא אליהו ויאמר, אינו נאמן יותר מע"א דלא בשמים היא, ע"כ. ואם בנבואה ממש אומרים כן כ"ש דברי חלומות שהם א' מס', וא"כ אין מעלין ואין מורדין, אבל בנידוי דריחוקוהו שמים שפיר יש לחוש לדברי נביאות, ודו"ק ואכמ"ל. וע' שיבת ציון שם שמסיק לבסוף דיש חילוק בין איסורים מאן ולהבא לאלו שכבר חלו כומו מעש"ש, ע"ש. וע"ע בשד"ח ח"ב מער"ד מ"ה שהעיר על הנו"ב ביו"ד מהדו"ת ס"ל שכתב דד"ח לא מעלין ולא מורדין לאסור דג שקורין ברבטא מאן ולהבא, דסותר דבריו בשיבת ציון, ע"ש.

Halachic Rulings

Although the dependability of dreams is quite doubtful, surprisingly, dreams consistently are mentioned in the Poskim as the source for Halachic rulings. In fact, one of the Rishonim – R' Yaakov of M'reish, authored an entire sefer (שו"ת מן השמים) of Halachic rulings that he received through dreams. Another Rishon – the S'mag (ל"ת ס"ד), writes that he originally did not wish to include the Mitzva of השמר לך פן תשכה את ה' (which forbids us from becoming haughty) as one of the 613 Mitzvos listed in his work. That very night he was informed in a dream that he had omitted this commandment. Another ruling based on a dream that is mentioned in the Poskim, is that on Succos when holding the Arbah Minim, one must hold the Esrog next to the Lulav and not separately⁹.

As we have seen, dreams are occasionally used as a determining factor in Halachic decisions. At other times, Halachic rulings are dismissed precisely because they originate from nocturnal reveries. The Rama states that a worker, who has already received advance payment for a day's work and then falls ill, does not need to return the payment he has received. To this ruling the Shach counters, that it originates from a dream that came to the Maharam and is therefore meaningless¹⁰.

Another interesting place where dreams played a prominent role is in the naming of the Sefer Or Zarua. This Sefer is authored by one of the Rishonim by the name of R' Yitzchok of Vienna. Prior to writing his sefer, he had been pondering a question regarding the spelling of the name עקיבה when written in a Get (divorce). His uncertainty was whether it should be spelled with the letter "Hay" or "Alef" at the end of the name. In his dream he was shown the Passuk – אור זרוע לצדיק ולישרי – לב שמחה, in which the final letter of each word spells עקיבה – with a "Hay". He was so impressed with this vision that he named his renowned Halachic treatise "Or Zarua". In the Sefer Or Zarua itself, he makes other references to Halachic rulings based on dreams as well¹¹.

Vows in Dreams

We have already discussed above, how one who was excommunicated in a dream must obtain nullification of this status. The Poskim discuss the eventuality of someone making a vow in his dream. The Ran states that although "excommunication" is considered valid when seen in a dream, this is only since we assume that this individual was shown that he has been shunned by the Heavenly Tribunal. Since a vow can only be valid if one announces his oath in a clear mental state, a vow made in a dream is meaningless. The Rashba argues that even a vow made in a dream needs to be nullified. In addition, although normally nullification of a vow only requires three people to jointly nullify it, since this sort of vow is Heavenly initiated a panel of ten should preferably be present¹².

One who undertakes in a dream to perform a specific Mitzva, must do so and may not have his pledge nullified. The reason for this is that we assume that his dream was an encouragement from Heaven for this Mitzva to be done¹³. One who swears falsely in a dream need not be concerned with this and does not need to do Teshuva¹⁴.

Nullifying Dreams

Someone who sees a disturbing dream that seemingly is foretelling tragic future events, is supposed to fast on that day. The Gemara states that this is an extremely effective way of neutralizing any ominous tidings, as it is likened to incinerating the entire decree. So important is this fast as Chazal allowed one to fast even on Shabbos (when it is prohibited to fast) to nullify his dream¹⁵. Nowadays, although we no longer fast on Shabbos since we are not proficient in interpreting dreams¹⁶, Chazal describe two alternative remedies to annul the effects of dreams. The first is called הטבת חלום, a procedure where the dreamer stands before three of his friends and states "I have dreamt a favorable dream". They in turn concur and answer together, that the dream he has seen is really foretelling good events and he does not need to be concerned¹⁷. The efficaciousness of this procedure is due to the rule of Chazal that all dreams follow the

⁹ב"י או"ח ס' תרנ"א אות י"א בשם רבינו מנחם מרקנ"ט (הריקאנטי) פ' אמור, ע"ש.

¹⁰רמ"א ס' של"ג וש"ך שם ס"ק כ"ה, דד"ח ל"מ ול"מ כ"ש כ"א דלא מסתבר כלל, וע' שד"ח הנ"ל שתי"ך דלפי דברי התשב"ץ הנ"ל בממון הולכין אחר המוחזק, וכיון שכבר נתן לו המעות הו"ל מוחזק ואין להוציאן, ויל"ע בזה ואכמ"ל.

¹¹כ"כ בסדר הדורות בערך המחבר, וע' בהקדמה לאור זרוע שרמז לזה. וע"ש בדף צ"ג ע"ג שהביא פסק מחלום והובא בט"ז אה"ע ס' קכ"ט סקל"ה. וע' ברדב"ז (ח"ו ס' אלפים רפ"ו) שבתחילה התיר לא לשנות התפילין שלו מרש"י לר"ת, ואח"כ חזר בו כי הראו לו בחלום שלא יפה הורה. וע"ע בספרו מגדל דוד על שה"ש פ"ז פ"י. ובשו"ת מן השמים (ס"ג) כתוב שהקב"ה ס"ל דהויות באמצע כשיטת ר"ת וכל פמליא של מעלה ס"ל דהויות כסדרן כרש"י.

¹²ר"ן נדרים ח' ע"ב ד"ה כשם, והביא שם דברי הרשב"א בתשובה (ח"א ס' תרס"ח וכן בח"ג ס' של"א ובמיוחסות ס' רס"ה) בשם הגאונים שהצריכו היתר בעשרה, וכתב דיש לחוש לדבריהם. וע' בטור ס' ר"י בשם הרא"ש בתשובה כלל ח' ס' י"א דנדר בחלום אינו כלום דצריך פיו ולבו שוין וכאן אין פה ואין לב. ובאמת גם הגאונים לא הצריכו היתר אלא לעשות מדה יתירה, ע' אוצר הגאונים נדרים שם. אמנם הב"ח וכן הש"ך סק"ה כתבו דנהגין כהרשב"א בשם הגאונים ולחומרא. וכתב הרמ"א דמ"מ אם אין עשרה סגי להתירו בג'. וע"ש בהב"ח דאשה שנדרה בחלום צריך התרה לשיטה זו ולא מהני הפרת הבעל ביום שמעו דדינו כמו נידוי שהצריכו י'. ויל"ע להרמ"א דסגי בג' עכ"פ בשעת הדחק אם גם הפרה מהני. וע' בש"ך שם סק"ד דאפילו התירו לו בחלום אינו כלום כמו גבי נידוי דאמרי' אין חלום בלא דברים בטלים. ובפת"ת הביא משו"ת פרח שושן שחולק עליו דשאני נידוי דריחוקוהו שמים, ע"ש.

¹³שו"ת הרב"ז ח"א ס' צ"ט. וע' שו"ת חת"ס ח"ב יו"ד ס' רכ"ב בענין מי שקיבל בחלום שלא לאכול מצה שר'וי (גברוקס) דאינו מצוה רק מדת חסידות, ויש לה התרה. ¹⁴שד"ח שם בשם ס' ב"ר משה שנסתפק בזה ומסיק דאין צריך. ונראה פשוט כדבריו דמ"ש משאר עבירה שעשה בחלום דאין צריך כפרה, וגדולה מזו אמרו בברכות נ"ז "הבא על אשת איש בחלום – מובטח לו שהוא בן עוה"ב".

¹⁵יפה תענית לחלום כאש לנעורת וכו' ואפילו בשבת – שבת י"א ע"א ותענית י"ב ע"ב. וע' ברמ"א (ר"כ) דהיינו דוקא באותו יום, ובמ"ב (רפ"ח סקט"ו) כתב דדוקא אם נפשו עגומה עליו ויותר עונג לו להתענות כדי לרגוע דעתו. וכן דוקא לחלומות שמתענין עליהן כמבואר בשו"ע שם, ובשם השל"ה כתב דאפילו באלו אין להתענות בשבת רק יתענה שתיים בחול, ע"ש.

¹⁶שו"ע שם.

¹⁷ברכות נה ע"ב, אמר רב הונא בר אמי אמר רבי פדת אמר רבי יוחנן: הוואה חלום ונפשו עגומה ילך ויפתרונו בפני שלשה. יפתרונו? והאמר רב חסדא: חלמא דלא מפשר כאגרתא דלא מקריא! – אלא אימא: טיבנו בפני שלשה. ליתי תלתא ולימא להו: חלמא טבא חזאי. ולימרו ליה הנך: טבא הוא, טבא ליהו, רחמנא לשיייה לטב. שבע זימנין לגזרו עלך מן שמיא דלהוי טבא, ויהוי טבא. ולימרו שלש הפכות, ושלוש פדויות, ושלוש שלומות, וכו'.

manner in which they are interpreted. In other words, dreams only have an effect for good or for bad based on how they were interpreted. The Gemara in Berachos (נ"ה ונ"ו) gives numerous examples where the effect of the dream was determined by its interpretation¹⁸. One may do הטבת חלום on Shabbos¹⁹.

Another suggestion offered by the Gemara is to say a certain prayer (printed in all Siddurim), while the Kohanim are reciting Birchas Kohanim ("Duchaning")²⁰. This is a very propitious time for prayer in general and especially for dreams. Some Acharonim mention that one can also accept on himself a Taanis Dibbur – to abstain from any idle chatter for an entire day, as this can be effective for countering dreams as well²¹.

Not only are one's own dreams an object of concern, as even if someone dreams about a tragedy occurring to another person it is problematic. In fact, even if a child or a slave dreams about someone else, the above remedies should be applied. A non-Jews dream's are not of concern²². One who dreams about someone else should perform the above procedures, specifying that he is doing so for a dream he dreamt on someone else²³. He does not need to relate the dream to the subject. If the dreamer is unable to do these things, he should then tell the subject so that he can do so for himself²⁴.

One who dreams of favorable tidings should be sure to remember the details of his dream, or even record it. The Zohar²⁵ learns this concept from the dreams of Yosef, since when his dreams finally came to fruition the Passuk says, ויזכור יוסף את – "and Yosef remembered the dreams", indicating that this was a crucial factor in the dream's realization. Furthermore, one should not relate the dream to anyone else, even one's spouse, since blessings are only effective on things that are hidden²⁶.

Nowadays In recent times, many Gedolim often have advised people who dreamt disturbing dreams not to attribute much significance to them. The Chazon Ish would advise people to say the prayer during Birchas Kohanim, without any further action, whereas for himself he would not do so at all²⁷. The Steipler would on occasion suggest doing הטבת חלום, as did the Brisker Rov. Some explain the reason for this as follows: Nowadays, with the easily accessible proliferation of world events, a day does not go by without one hearing of some tragedy or another from the remotest places on the globe. While generally these events do not affect a person on a personal level, they can certainly cause him to imagine them happening to him ל"ע. Since most dreams are based on thoughts from the previous day, it is not surprising at all that these thoughts germinate during the night. For this reason much less significance is attributed to dreams than in earlier times²⁸.

The Gemara in Brachos (י"ד ע"א) states that someone who involves himself in learning Torah prior to going to sleep, is guaranteed not to receive bad tidings in his dreams. Similarly, one who recites Krias Shema Al Hamitah is offered this protection²⁹. While a person sleeps, his soul returns to Heaven to relate the events of the day. One whose soul departs following the learning of Torah has insured himself that no evil decrees will be pronounced on him. By doing so, he has effectively debarred such decrees, rather than trying to have them repealed after the fact - a far more difficult feat.

גוט שבת און א פרייליך חנוכה,
מאיר הלוי
פעיה"ק תובב"א

לעילוי נשמות מו"ז מוה"ר אליהו בן ר' מאיר ז"ל זל"ב ע"כ"ז כסלו תשנ"ג זר"ד של זנוכה תנצב"ה

¹⁸ ברכות שם, עשרים וארבעה פותרי חלומות היו בירושלים, ופעם אחת חלמתי חלום והלכתי אצל כולם, ומה שפטר לי זה לא פטר לי זה - וכולם נתקיימו בי, לקיים מה שנאמר: כל החלומות הולכים אחר הפה. אטו כל החלומות הולכים אחר הפה קרא הוא? - אין, וכדברי אלעזר, דאמר רבי אלעזר: מנין שכל החלומות הולכים אחר הפה - שנאמר "ויהי כאשר פתר לנו כן היה". אמר רבא: והוא דמפטר ליה מעין חלמיה, שנאמר "איש חלמו פתר". ע"ש בכל המעשה דבר הדיא. וע"ש במהרש"א ח"א, ושו"ת הרשב"א ח"א ס' ת"ח, ושו"ת הרמב"ן ס' רפ"ו.

¹⁹ בפמ"ג ס' רפ"ח בא"א אות ט' וכן במ"ב ר"כ סק"ג כתבו דעושין הט"ח בשבת, אמנם בפתח הדביר ס' ר"כ כתב דאין עושין וקעין מש"כ הב"י באבקת רוכל ס' י"א לענין מי שברך לחולה בשבת כיון דמצער לציבור. וע' ערוה"ש ר"כ ס"ד, דגם אפשר לעשות הט"ח ע"י חכם בלא ב"ד.

²⁰ ברכות שם, פתח חד מינייהו ואמר: האי מאן דחזא חלמא ולא ידע מאי חזא, ליקום קמי כהני בעידנא דפרסי ידייהו, ולימא הכי: רבונו של עולם, אני שלך וחלומותי שלך, חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא, וכו', ומסיים בהדי כהני, דעני צבורא אמן. ואי לא - לימא הכי: אדיר במרום שוכן בגבורה, אתה שלום ושמך שלום, יהי רצון מלפניך שתשים עלינו שלום.

²¹ י"ח פלאגי בספרו רוח חיים בס' רפ"ח וכן בספרו כף החיים ס' ל"ו אות נ"ח בשם בעל המדרש תלפיות והובא בפסקי תשובות.
²² שאילתות (כ"ט) והעמק שאלה שם דקים להו לחז"ל דאין חלומות של גוים כלום ע"ש, וכעת איני יודע לאיזה חז"ל נתכוון. אולם ע' בשד"ח שם בשם המדרשים דישי לחשוש, ע"ש וצ"ע. וע' שו"ת רדב"ז אלף קע"א, ואנצ"ת ח"ז עמ' פ"ח הערה 66-64. ואין אדם צריך לחשוש לחלום חבירו רק אם נאמן עליו כבי תרי, ע' העמק שאלה שם, מ"א ס' רפ"ח סק"ב ובפמ"ג.

²³ כ"פ המ"ב ר"כ סק"ו.
²⁴ ס' חסידים ס' תמ"ז, אם מראים לראובן קשה על שמעון בחלום הרי צריך ראובן להתענות שהרי שמעון נזוף לכך לא הראוהו לו כמו שאמר רב יוסף שאני רבא נזוף הוה, וכן לאיש האלהים שבא מיהודא לא דיבר אלא לנביא שהשיבו כי היה נזוף, לכך הראו לראובן לומר שהוא יתענה ויתפלל על שמעון וישא פניו ואם לא יתענה טוב להגיד לו כדי שהוא יתפלל על עצמו.

²⁵ פ' מקץ הובא בפסקי תשובות.
²⁶ ס' חסידים ס' תמ"ז, "דאין נס בגלוי". ואע"פ שאין ראי' לדבר זכר לדבר, ע' ב"מ מ"ב ע"א "שאין הברכה מצוי אלא בדבר הסמוי מן העין". אמנם העירוני דגבי יוסף סיפר חלמו לאחיו, ואולי כוונתו דוקא בזמנה"ז, וצ"ע.

²⁷ ע' אגרות חזו"א ח"ב ס' קמ"ט ארחות רבינו ח"ג עמ' ר"ג וח"א עמ' צ"ב, ומשמע שפעמים אמר לחשוש ופעמים לא, וסוד ה' ליראיו.
²⁸ דאין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, ע' ברכות נ"ה. כך הסביר בפסקי תשובות ס' רפ"ח, וכע"ז כתב הערוה"ש בס' ר"כ, ובארחות רבינו ח"א שם.

²⁹ שאילתות שם ע"פ דברי העמק שאלה.